

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

MÜZİK OYUN VE EĞLENCE

SOMUT OLMAYAN
KÜLTÜREL MİRASIN
KORUNMASI ÇALIŞMALARI

FOLKLORUN KORUNMASI: DERLEMEDEN AKTARMAYA

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ

Türklerin İstanbul'u aldığı tarih olan 1453'te Ortaçağ'ın kapanıp Yeniçağ'ın açılmasıyla özellikle Batı Avrupa'da skolastik düşüncenin yerini aklın, dogmanın yerini bilimin almasının önündeki engeller de kalkmaya başlamıştır.

Batı Avrupalıların kendilerinin "keşifler" diye adlandırdıkları dünyanın başka kıta ve yerlerini ve halklarını tanımaları ve ellerindeki güç ve imkânları kullanarak oraların zenginliklerini ülkelerine taşımalarıyla alt sınıf ve tabakalar arasında başlayan sosyal, kültürel ve ekonomik güçlenmeler ve bunun sağladığı dönüşümler, "reform", "rönesans" gibi düzenlemelerle ve "romantizm", "pozitivizm" gibi akımlarla birlikte hız kazanmıştır.

Özellikle Amerika kıtasının -keşfedilmesi değil- "öğrenilmesiyle" ve oradaki halkların basit ve düzenli hayatlarına imrenilmesiyle başlayan "soylu vahşi" romantizmi, zaman içinde Batı Avrupa'da kendi geçmişlerini merak duygusunu tetiklemiştir. Bu "romantik" merakla "yaratılış" yerine "oluşum" fikrini öne çıkaran "aydınlanmacı", "evrimci" ve "pozitivist" düşüncenin yolları geçmiş öğrenme konusunda birleşmiş ve bu süreçte "prehistorya", "arkeoloji", "antropoloji", "folklor" ve "sosyoloji" gibi sosyal ve beşerî bilimlere ortaya çıkmıştır.

Bu süreç "din ve mezhep birliği" temelinde yüzyıllar boyunca aynı zamanda ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal bir büyük organizasyon biçimi olan "ümme" fikrinin zayıflamasına; "dil ve kültür birliği" temelinde yeni bir toplanma, bir araya gelme modeli olarak "millet" fikrinin güçlenmesine yol açmıştır.

Yazılı kaynakların pek çoğunun Kilise tarafından ortaya konulması veya onun kontrolü altında üretilmiş olması nedeniyle "millet"i oluşturan veya inşa edecek olan kaynakların ya Hıristiyanlık öncesinde ya da kentli Hıristiyanlığın etkisine daha az maruz kalmış köylüler ve diğer kırsal nüfus arasında olabileceği görüşü güç kazanmıştır. Bir yandan "soylu vahşi" romantizmle, diğer yandan da "evrimci" yaklaşımların ürünü olan "ilkel"den "modern"e geçiş kronolojileri bu görüşü güçlendirmiş ve Avrupa'da köy ve köylü, kentlerde Kilise kontrolündeki kültüre göre, bozulmamış, özgün ve militleşme süreci için elzem kaynak olarak görülmüştür.

Romantizm çağının bu yorumu ile evrimci bilimin geçmiş merakı, yer yer bir araya gelerek folklorun yeni bir disiplin olarak doğuşunu hazırlamıştır. Bu disiplin başlangıçta köyün kültürünün bozulmadan günümüze geldiği, çağlar öncesini yansıttığı ve kentsel alanda “ümme” lehine kaybedilen “millî kimliği” yeniden inşa etmede temel kaynak olduğu fikrini benimsemiştir. Her disiplin gibi bu disiplinin de araştıracağı ve inceleyeceği nesne ve şeyleri elde etmesi gerekiyordu. Nitekim bu süreçte Kilisenin şarkı, ilahi, menkıbe gibi türlerden oluşan sanat ve edebiyatının karşısında köylülerin yazılı olmayan ve kuşaktan kuşağa aktarılan balat, efsane ve masal gibi sanat ve edebiyat verimleri folklor disiplininin malzemesi olarak görülmüştür. Bu malzemenin derlenmesine, arşivlenmesine, yayımlanmasına ve müzelenmesine yönelik çalışmalar böylece hız kazanmıştır.

Bu dönemlerde folklor ürünleri evrimci yaklaşımların da etkisiyle medeniyet öncesinin kalıntıları olarak görülmekte ve gittikçe artan sanayileşme, kentleşme ve okuryazarlık etkisiyle yok olmakta olduğu ve bunun da kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir. Bu yok oluşu önlemenin yegâne yolunun ise derleme, tespit, arşiv, yayın ve müze olduğu fikrinde hemen hemen bütün ülkeler ve bilim insanları birleşmektedir.

-Farklı dillerde daha önce kullanıldığına dair görüşler de hatırd tutularak- örneğin “folklor” teriminin ilk kullanıcısı olan W.J. Thoms, sanayileşme, kentleşme ve köylerin boşalmasıyla folklorun kaybolmakta olduğunu, genç kuşakların bu alana ilgi göstermediğini ve bir an evvel derlemeler yaparak arta kalanı kurtarılmasını savunur. Onun bu önerisi, kendinden sonraki folkloristler tarafından da benimsenecek ve yok olmakta olan, medeniyet ve kültür değişmeleriyle yok oluşu doğal karşılanması gereken ürünlerinin derlenmesi, arşivlenmesi, basılması, müzeye konulması veya bir veya birkaç örneğinin bir biçimde muhafaza altına alınması, koruma açısından yeterli görülecektir. Çünkü bu koruma biçimi folklor ürünlerini arkeolojik buluntuların korunmasındaki yöntemlerle bütünlük olarak geçmişi aydınlatmada bilimsel veri ve geleceği inşa etmede esin kaynağı olarak görmekten kaynaklanıyordu.

Dağ köylerinde, yaşlı ve okuryazar olmayan köylülerden derlenen ürünlere, arkeologların beş bin yıl önceye ait yerleşim yerlerinde yaptıkları kazılarında buldukları objelere baktıkları gibi bakıyorlar ve onlar gibi inceliyorlardı. Belki bu yöntem birliğinin tek istisnası, folklor ürünlerinin “millî kimlik” inşası için esin kaynağı olması ve buna bağlı olarak yeniden üretilmesidir. İskoçya’da Ossian takma adıyla şiirler yazan Macperson, Finlandiya’da dağınık halk anlatılarını Kalavela Destanı adı altında toplayan E. Lönnrot, Almanya’da farklı dillerdeki masal parçacıklarını bütünlükten Grimm Kardeşler ve Türkiye’de âşık tarzını şiirlerine esin kaynağı yapan Millî Edebiyatçıları veya Beş Hececiler bu cümleden örnek verilebilir.

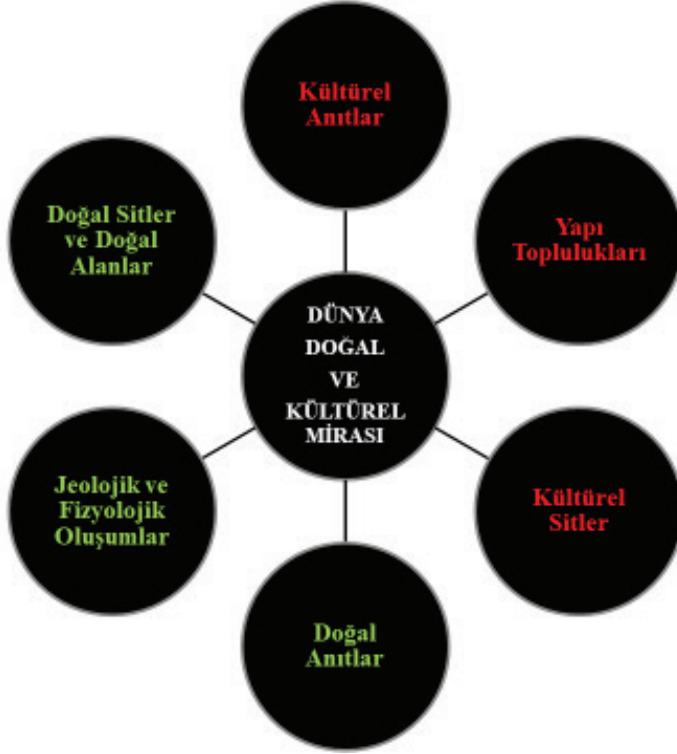
Sözün kısası, “derleme” uzunca bir dönemde aynı zamanda yegâne “koruma” yöntemi olarak görülmüştür. Başka pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de yapılan alan araştırmaları da, bu araştırmaların dergi ve kitaplarda yer alışı biçimleri de bu düşünceyi doğrular şekildedir. Örneğin bir ürünün son anlatıcısından ölümünden önce yapılan derleme, dergi ve kitaplara “yok oluşunu önledik” şeklinde bir kurtarma kazısı gibi yansıtılmaktadır. Kuşkusuz bilim açısından böyle bir derleme değerlidir ama folklorun korunması konusunu bu şekilde mi anlamalı ve böyle mi yürütmeliyiz sorusunu da kendimize sormalıyız. Eğer folklorlarda son anlatıcı veya son icracıdan

söz ediyorsak aynı zamanda bitmiş, yok olmuş yani korunmamış bir şeylerden söz ediyoruz demektir.

Uluslararası toplum, bu son düşünceyi kısa adı UNESCO olan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu çatısı altında güçlü bir şekilde savunmaya başlamıştır. UNESCO'nun kültürel mirasın korunmasına yönelik dikkati önceleri miras kavramının maddi veya somut olması üzerine kurulmuş ve 1954, 1970, 1972 ve 2001 tarihli sözleşmeleri arkeoloji ve mimarlık tarihi dikkatiyle somut kültürel mirasın korunmasına yönelik olmuştur.

Kültürel mirasın somut alanlarına yönelik bu yoğun ilgi özellikle 1972 tarihli *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme*den sonra uluslararası toplumda eleştirilmeye başlanmıştır. Bu Sözleşmede yer alan “kültürel miras” tanımı, “yaşayan ve somut olmayan” hiçbir unsura değinmemesi nedeniyle eleştirilerin odağına yerleşmiştir.

1973 yılında folklorun korunmasını savunan bilim insanları ve uzmanların hazırladığı ve toplantının yapıldığı yer adı nedeniyle *Bolivya Deklarasyonu* olarak adlandırılan belgedeki eleştiriler giderek güç kazanmış ve UNESCO içinde yankı bulmuştur. Kültürel miras tanımına yönelik bu tartışmalar, 1989 yılında yapılan UNESCO Genel Konferansında *Folklorun ve Popüler Kültürün Korunması Tavsiye Kararının* alınmasıyla somut olmayan kültürel miras lehine önemli bir sonuca ulaşmıştır. Kore Cumhuriyeti tarafından geliştirilen *Yaşayan İnsan Hazinesi* envanter sistemi 1994 yılında UNESCO bünyesine alınmış, 1997 yılında ise İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları *İlan Programı* kabul edilerek, somut mirasa yönelik *Dünya Miras Listesi* benzeri bir koruma listesi oluşturulmaya başlanmış, 2001, 2003 ve 2005 yıllarında yapılan üç ilanla bu listedeki sözlü ve somut olmayan kültürel miras sayısı 90'a ulaşmıştır.

Bu çalışmalar, UNESCO'nun 2003 yılında yapılan 32. Genel Konferansında *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin* kabulüyle yeni bir aşamaya girmiştir. Önceki dört sözleşmenin kaçakçılığı yapılan arkeolojik buluntular, sit alanları, mimari yapılar vb. gibi somut, "arkeolojik" ve tarihî" mirasa yönelik olması nedeniyle bu mirasların dışında kalanlar anlamında "somut olmayan" veya "yaşayan" kültürel miras terimi, sözleşme metnini hazırlayan hükümetler arası uzmanlar tarafından uygun bulunmuştur.

Sözleşmenin en önemli yönlerinden birisini 2. Maddede korumaya getirdiği şu tanım oluşturmaktadır: *“Koruma’ terimi, somut olmayan kültürel mirasın yaşayabilirliğini güvence altına alma anlamına gelir; buna kimlik saptaması, belgeleme, araştırma, muhafaza, koruma, geliştirme, güçlendirme ve özellikle okul içi ya da okul dışı eğitim aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarma olduğu kadar, bu kültürel mirasın değişik yanlarının canlandırılması dâhildir.”* Bu tanımda açıkça ortaya konulmaktadır ki koruma tek başına bir derleme, arşivleme, yayımlama veya müzeleme faaliyeti olarak görülmemektedir. Sözleşme, bütün bu alanları ve faaliyetleri “araştırma” olarak tanımlamakta ve değerli bulmakta ancak bütününe bakıldığında koruma için “eğitim”, “farkındalık” ve bunlarla bütünlük bir sonuç olarak kuşaktan kuşağa “aktarım” üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Sözleşmeye göre herhangi bir somut olmayan kültürel mirasa sahip herhangi bir topluluk, bu mirası nineden/dededen toruna, anadan/babadan çocuğa, ustadan çırağa aktarmıyorsa, aktarım zinciri kopmuşsa o kültürel miras yok olmuştur veya yok olmaktadır. Onun yok oluş öncesinde bir örneğinin derlenmesi, arşive konulması veya yayımının yapılması bilim açısından veri elde etme olarak anlamlıdır ama yaşatarak, kuşaktan kuşağa aktararak koruma değildir.

Folklor disiplini folklorik ürünlerin korumasını bilim insanlarının derlemeleri üzerinden tanımlarken, Sözleşme korumada bütün rolü folklorik ürüne sahip topluluğa vermektedir. Sözleş-

meye göre koruma için yaşatma anlamına gelmek üzere “aktarım” terimi öne çıkmaktadır. Yani, okul içi veya okul dışı eğitim, ev içi eğitim, hizmet içi eğitim gibi bütün bireyler ve gruplar arası “ör-gün”, “yaygın” ve “sargın” biçimleriyle diyalog ve etkileşim alanları “aktarım” için elverişli hâle getirilmeli, yaşlıların bildiklerini gençlerin de öğrenmelerinin yol ve yöntemleri bulunmalıdır. Son anlatıcı ölmeden bir masalı derlemiş olmak halk biliminin veri elde etme çalışmaları açısından yeterli olabilir ama kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından yetersizdir. Sözleşme kültürel mirasın korunması o masalın başka bir anlatıcıda yaşamasının sağlanmasıyla mümkün olabilir görüşündedir. Nitekim masal çalışmaları yapan pek çok araştırmacı sözlü ortamdan pek çok masal derlemiştir ve bunlar dergilerde, kitaplarda, arşivlerde yerlerini almıştır ama hemen hiçbiri kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşama şansına sahip olamamıştır.

Folklor bilimi ile meşgul olanların konuyu bir de Sözleşmenin bu yaklaşımından hareketle yorumlamaları, koruma ve aktarım çalışmalarının uygulanabilirliğini veya uygulanma gerekliliğini tartışmaları gerekmektedir. Folklor ürünlerine “kimlik ve aidiyet”, “sürdürülebilir kalkınma”, “inovasyon” veya “uygulamalı halk bilimi” için yaratıcı alan ve esin kaynağı olarak da değerli olduğunu unutmamalıyız. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesindeki* korunma yaklaşımı, *geçmişin* öğrenilmesi kadar *geleceğin* tasarlanmasında da folklorun yerini, rolünü ve önemini vurgulamaktadır.